

ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ

АКТИВНО ЈЕЗГРО КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА И ЊЕГОШЕВ ЈЕЗИК

1. Очигледно је да се и у метајезику лингвистике, па и у њеним гранама чија је материја поједини конкретни језик, током развоја извесни изрази понављају, наравно, мање или више модификовани (најчешће у форми), али ипак – са истом основном идејом. Можда је за другу половину XX века, кад је реч о лингвистичком дискурсу посвећеном природи нашег књижевног језика, а који садржи неки од тих “извесних израза”, врло карактеристична црта – напор неких научних школа да се увек изнова утврђује управо основни принцип у одређивању корпуса на којем се има заснивати тај језик.

Природан одговор на такве тенденције може бити, верујем, повремено враћање на раније дате дефиниције, управо на оне од њих које су, експлицитно или имплицитно, одговарале на раније форме покушаја да се измени оно што бих ја назвао с у п с т а н ц и ј о м и с т р у к т у р о м к њ и ж е в н о г ј е з и к а к о ј и је настао 200-годишњим развојем оног језика који је засновао Вук Стеф. Караџић. То враћање, верујем, боље је чинити помоћу п о з и т и в н о г приступа¹ него помоћу н е г а т и в н о г, јер овај други подразумева супротстављање мишљења, а оно је на извесним теренима нашег менталног поднебља најпогоднији медиј за бескрајне жустре а досадне полемике. Такво враћање, разуме се, може бити окарактерисано као понављање нечег што је давно речено, нечег с т а р о г (што је свакако – р ђ а в а страна дате расправе!), али, са друге стране, у њему се може видети и оно што је гледање на већ констатована факта – у н о в и м о к о л н о с т и м а (што је несумњиво д о б р а страна исте расправе!).

У овоме случају, с обзиром и на то да уносим и неколико нових о п ш т а в а њ а, можда се то враћање може назвати и онако како то воле да чине проучаваоци књижевности (па и понеки лингвиста који понешто

¹ У начелу, овај приступ је видљив у поглављу 3.12.2. *За континуитет у књижевном језику и у његовом усавршавању*, на стр. 256-260, моје књиге с насловом *Граматика и језик*, Титоград, 1987, поглављу које је, као чланак, објављено неколико година раније у београдском лингвистичком часопису *Наш језик*

наново осветљава), тј. може се назвати и – “ново читање” датог лингвистичког дискурса, па и језичке материје о којој тај дискурс говори. Или, још тачније – “ново писање противстава датом лингвистичком дискурсу”. И – добро је да истакнем – то ново писање, опет, сигурно неће бити по принципу “негативног приступа”.

2. Примењујући поменути п о з и т и в н и приступ дискурсу који је био усмерен негирању једног од основних принципа у изградњи норме српског књижевног језика, тј. негирању правила о томе да је први, и основни, корпус за ту изградњу – језик најбољих књижевника, уз – наравно – и језик највише култивисаних представника опште културе народа², својевремено сам објавио чланак *Извори супстанције и структуре српскохрватског књижевног језика (Речник језика Петра II Петровића Његоша, I-II, у редакцији академика М. Стевановића, Београд, 1983)*³. И у н о в и м околностима, а у овом поводу срећне могућности да се у Гласнику ЦАНУ, и у ове дане, посвети простор великом црногорском песнику Петру II Петровићу Његошу, дакле, поновићу свој давнашњи прилаз лексици, морфологији и синтакси његовога језика – на Речнику Његошевог језика у редакцији академика Михаила Стевановића. При томе ћу истаћи, уз уношење и неколико нових теоријских уопштавања, основаних на учењима Р. Јакобсона, да сам и тада, а то чиним и сада, језик овог великог песника узимао као чврсти елемент к о н т и н у и т е т а у развиту нашег књижевног језика. И мислим – с разлогом, јер Његошев језик, као специфичан језички израз, уткан је у развитак нашег општег књижевног језика од самих његових почетака⁴, и то – управо заслугом и Његошевом – у форми црногорског књижевнојезичког израза, као значајног елемента у конституисању српскохрватског модерног књижевног језика уопште⁵.

Ово последње утолико је лакше чинити уколико се ослањамо и на достигнућа Прашке лингвистичке школе, која је својим инсистирањем на факту “циљности у језику” (purposiveness in language) довела до једне од најтачнијих и најцелисходнијих подела конкретног језика на “функционалне дијалекте”, тј. до поделе на различите *језичке функционалне стилове*, који су радикално променили схватање језичке промене као чињенице језичке историје. Један од најистакнутијих “пражана”, Роман Јакобсон истиче да је “the selection of [language] units or of their combinations... a p u r p o s i v e operation”, те да је “the change... conceived as a fact of linguistic synchrony, and as any fact of

² В.: М. Стевановић, *Однос граматичара према норми књижевног језика*, Споменица, Посебна издања САНУ, CCCLXXVII, 26, Београд, 1964, 197.

³ Наш језик, Београд, 1985, књ. XXVI н.с., св. 4-5, стр. 167-180.

⁴ В.: Б. Остојић, Из црногорске лексикографије и лексикологије, Никшић, 1992, 29, где се и као екстралингвистичка чињеница истиче: “Горостасна фигура Петра II Петровића Његоша уобличава и усмјерава свеукупна тамошња [црногорска – прим. Ж. Ст.] културна кретања. С тога су прилике у Црној Гори у сваком погледу, па и у култури [и њеном језику – прим. Ж. Ст.], далеко једноставније и јасније него другдје”.

⁵ В.: Б. Остојић, О црногорском књижевнојезичком изразу, I, Никшић, 1985, и II, Никшић, 1999, 5-8, 40-41, 75-77, 82-85, 93.

synchrony it demanded a means-ends test with respect to the whole system of language”⁶. Објективни факат “циљности у језику” као језичке унутрашње законитости, утиснуте у говорников кôд, сигурно ће омогућити и субјективну чињеницу свесне акције која регулише одржавање књижевног језика као система који обезбеђује и континуитет комуникације међу генерацијама. То, уосталом, показујем и овде, нешто ниже, на примерима р е ј у в е н а ц и је у језику, која је језичка константа и других књижевних језика, а коју, у истицању актуалности Његошевог језичког материјала за књижевни језик и нашег времена, нарочито наглашавам (в. т. б).

3. Литерарни израз као атрибут народног језика у функцији општеприхваћеног стандарда несумњив је историјскојезички појам којим наша наука већ поодавно оперише. Очито је то несумњива чињеница када се констатује суштина оснивања и учвршћивања књижевног језика: језик добрих писаца⁷ – с у п с т а н ц и ј а, згуснута маса материје из које се кристалише строга с т р у к т у р а граматичких законитости. У томе светлу, пуно оправдање и научну основаност има, наизглед једноставна, готово карактера теореме, констатација каква је ова: “Учвршћивању угледа народног језика као литерарног израза допринело је и објављивање *Горског вијенца* Петра II Петровића Његоша. Владика – песник је чврсто стајао на тлу свог завичајног зетског дијалекта, ијекавског, али иначе у многоме различног од Вуковог источнохерцеговачког. Његош је изврсно познавао тај једри и живописни говор, као и афористични начин изражавања својих земљака... Његов речник је веома богат... издашно [се] користио речима из црквеног језика, махом рускословенским, али не ретко и српкословенским... Хибридни спој дијалекатског и књишког постао је под Његошевим пером изванредно снажан изражајни инструмент. То је пре свега заслуга необичног Његошевог талента, али и чињенице да је он надахнуто црпао из двеју великих баштина које је присно познавао: народне поезије и црквене књижевности”⁸.

4. Дата за језик једног писца, како сам и својевремено истакао, ова дефиниција није могла проистећи ни из чега другог до из уочавања чињенице да је Његошев језик у а к т и в н о м слоју језгра нашег књижевног језика и да, као такав, непрестано, са сваком стваралачком генерацијом, даје нови импулс развиту модерног књижевног језика. Екстралингвистичка потврда су томе, на пример, и Андрићев и Селимовићев став према нивоу Његошевог језика. Први од њих ће за њега рећи да је Његош “водио часну и тешку борбу право писца са својом мисли и са њеним изразом, и у својим најбољим часовима налазио онај облик који је једини прави, у коме је заиста ‘речима

⁶ R. Jakobson, *Efforts Toward a Means-Ends Model of Language in Interwar Continental Linguistics*, Selected Writings, II, Word and Language, Tehe Hague – Paris, 1971, 522-526, 525.

⁷ В.: В. Stolz, Kopitar and Vuk: *An Assesment of Their Roles in the Rise of the New Serbian Literary Language*, Papers in Slavic Philology 2, No. 184, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor, 1982, 165.

⁸ П. Ивић и Ј. Кашић, *О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878*, Историја српског народа, V/2, СКЗ, Београд, 1981, 350-351.

тесно а мислима пространо⁹ и који се само упорном борбом и преданим радом налази и осваја⁹. Други – да је то обogaћен, измењен, стилизован – на виши мисаони ниво дигнут народни језик¹⁰. А обојица су, у континуитету развитка нашег језика, достојни својих претходника – с т в а р а о ц и тога језика, управо као и – сам Његош.

5. Ову значајну чињеницу редактор *Речника језика Петра II Петровића Његоша* (САНУ – ЦАНУ, Београд, 1983¹¹), академик Михаило Стевановић, у уводу датоме делу, формулише овако: “Он [је] један од твораца нашег књижевног језика. Он, прво, иде међу писце, ако не и испред свих других писаца новијег времена, који су за основицу свог књижевног језика узели народни, за шта се залагао, беспoштeдно борио и што је коначно изборио Његошев велики савременик Вук Караџић. Осим тога, Његошев језик није био само народни него богатији од народног, а у сваком случају је знатно шире основе; он је укључивао у себе и извесне творачке елементе дотадашњег језика наших књижевности. Велики је песник из овога језика спонтано узимао оно што је у њему било најпозитивније; допуштао је себи, штавише, и позајмљивање из књижевног руског језика, ако не много из најновијег, свакако из црквеноруског, тј. из руског књижевног језика до Пушкинове епохе”. То се, као и елементи старог српскословенског језика, затим и многи архаизми и “варваризми” – и у лексици, и у синтакси, са гномским карактером његове фразеологије, како М. Стевановић каже – “из књига, не само из Његошевих дела него и из дела неких других наших писаца, улило у народни језик”, па је зато Његош “више од било којег другог појединог нашег песника – стваралац широке основице српскохрватског књижевног језика”¹².

6. И, с обзиром на све ово и, посебно, с обзиром на то да се у многим написима и расправама о Петру II Петровићу Његошу изузетно много наглашавало, и наглашава, б о г а т с т в о Његошевог језика – истицао сам онда – требало би дати бар делимичан, а довољно уопштен одговор на питање: у чему је, сасвим одређено, то богатство? Да ли је оно у десетину хиљада код Његоша нађених речи? А одговарајући потврдно на то питање, констатујући да то – јесте, свакако, и у томе, па нека је тих речи и која стотина мање, устврдио сам да је богаћење речника које се исказује повећањем броја речи сигурно прво у реалијама развитка сваког језика, па и нашега. И можда се то најпре може показати управо на противуречним односима опозиције народног језика према елементима језикв који су до Вукове реформе били комуникајско средство наше културе уопште, па у њој и наше књижевности.

И сада нарочито наглашавам асоцијацију коју сам тада констатовао – у овоме погледу Његошев се језик може узимати онако како се Шекспиров или Спенсеров језик узимају за енглески, као један од европских књижевних

⁹ И. Андрић, *Сабрана дела*, Књига XIII, Београд, 1981, 52.¹⁰ М. Селимовић, *За и против Вука*, Нови Сад, 1967, 131-132.

¹¹ Његови су аутори: М. Стевановић, М. Вујанић, М. Одавић и М. Радовић-Тешић.

¹² М. Стевановић, *Сврха и начин израде овога дела*, *Речник језика Петра II Петровића Његоша*, I-II, Београд, 1983, VIII-IX.

језика најдуже, и најбогатије, традиције¹³. *Mutatis mutandis*, Његошев језик може се узети као језик који с о б о м актуализује, односно поново оживљује извесне речи, и граматичке структуре, наравно, и уводи их, “понарођене”, у књижевни језик заснован на народном језику. Сасвим с разлогом И. Андрић каже да “има у нама дрхтај једног тона који тачно одговара специфичном ритму Његошевог десетерца, који се према њему односи као калуп према одливку и који се на његов звук увек одазове, веран и непогрешан као лозинка”, те је зато “Његош увек присутан у нашем животу”. Андрић то и прецизира кад каже, на истом месту, да је “велик ... био некад број наших чаршијских људи који су знали множину стихова из Горског вијенца и цитирали их много и често, као најприроднију ствар на свету и као типичан, аксиомски израз општенородних схватања и доживљавања. Управо, нису их ни цитирали у неком књижевном смислу речи, него су их употребљавали као што употребљавају у *говору* толике *народне изреке и узречице*, не двојећи их од њих”¹⁴.

7. Природно је што у реализовању овако одређеног језичког понашања и делатност лингвиста налази свој удео у систему понашања припадника дате језичке заједнице. И природно је што је тај удео у облику свесне интервенције у језичкој пракси. Онакве каква је и у лексикографији заступљена управо делом кроз који се и практично остварују могућни процеси рејувенације, па и други слични процеси (уопштено речено – процеси рецепције) у књижевном језику.

Тако, *Речник језика Петра II Петровића Његоша*, у најисцрпнијем досад систему, показује контекст пишчеве употребе *страног лексичког елемента*. И сасвим делимично наводећи тај елемент по реду бројности његових јединица, констатоваћемо да је Његошев одбир речи из црквенословенско-руског, старосрпског и црквенословенског био условљен, ако не првенствено а оно највише, *песничком потребом*. И био је врло срећан. Историја појединих речи то потврђује. Навешћемо, на пример, да је – упркос настојањима пуриста да многе од тих речи уклоне из српског књижевног језика – у томе језику много управо остало у врло живој употреби, као чврсти саставни део његовога вокабулара. Такве су у наведеноме речнику дефинисане и контекстуално образложене као живе речи, на пример: *благодаран*

¹³ St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford, 1966, 171: “It sometimes happens that a word which had fallen into disuse is revived and readmitted into literary language or into ordinary speech. A number of obsolete terms, Shakespearean, Spenserian and others, were rejuvenated in this way by English writers during the Pre-Romantic and Romantic period. The history of the word *glee* may serve as a warning that what may be an archaism in the usage of one generation may cease to be archaic for the next”... В. и принципски о језичком стваралаштву појединаца (Гете, Пушкин, Шекспир, Толстој, Његош, Караџић, Мицкијевић, Словацки) код А. Белића, *Око нашег књижевног језика*, СКЗ, Београд, 1951, 19-21, 31, 45, 285.

¹⁴ И. Андрић, *Сабрана дела*, Књига XIII, Београд, 1981, 61.

“захвалан”; *благодарити*, *благодарим* “захвалити, захваљивати”; *благодарност* “захвалност”; *благодатан* са значењима: “милостив”, “пун благодети”, “пун пријатности”, “пријатан”, “благодотворан, окрепљујући”; *благородан* са значењима: “племенит, великодушан”, “достојанствен, поносит”, “врло уважен”, “поштован, угледан”; *благослов* и *благословити*, управо, код Његоша *благословјати* и (на шта Речник упућује ознаком *в.*) – *благосиљати* “изрицати, давати благослов”.

Примери, наиме, из Његошевог језика који чине природно окружење датих речи: – И ја му остајем вјечно *благодаран*. – На овом Вашем много Вам... *благодарим*. – И пуну *благодарност* заслужује. – Над њом се *благословено*, лијепо и *благодатно* небо шири и смије. – Ти си жртва *благородног* чувства. – Благосиљаше земљу и сл. – апсолутно су актуални и у језичком осећању генерација и каснијег XIX, односно XX века. *Речник Матице српске*, тако, даје примере и из језика Богобоја Атанацковића: Ја бих *благосиљао* Бога, али и из језика Исидоре Секулић: Доселио се и судија Манојло, *благородан* створ, и из језика Јована Поповића: Врло лепа хвала што се бринете о мени. Бићу вам довека *благодаран*. Дакле – са оним истим семантичким спектром који налазимо у Његошевом језику, а у околностима развитка једног књижевног језика који се, по многим, имао развијати и с к љ у ч и в о на народној бази.

8. То исто показује нам група речи чија је основна лексема именица ж. рода *частв* “део”. Овај Р е ч н и к бележи је ознаком црквенословенизма, као што слично бележи њене деривативе: *частица* ж (цркв.-рус.) “најмањи делић чега, честица, искра”, *учасник* м (цркв.-рус.) “учесник, судеоник” и *учестије* с (цркв.-рус.) “учешће, суделовање”. И несумњиво су деривативи њени у о б л и к у који имају код Његоша, као и сама основна лексема, архаизми. Али су као семантичко-творбени модел, у српском облику *честица*, *учесник* и *учешће*, заједно са глаголом *учествовати* несумњиво интегрални део модерног језика.

9. Наравно, нису у Његошевом само стране с л о в е н с к е речи, од којих су многе и од раније биле истог порекла с њиховим каснијим ликовима у нашем језику. Има, како се и по ознакама у томе речнику види, и речи из других језика, из *оријенталних* језика, покоја из *грчког*, знатно мање и из *хебрејског* језика, кад то тражи дотични појам. Да наведемо само неке, од оних које су у општој употреби, наравно: *диплома* ж грч., *дипломација* ж грч., *диск* м грч., *дирек* м тур., *идол* м грч., *кавез* м тур., *мана* ж хебр., *месија* м хебр., *шатор* м перс. Овде је *француских* највише (нпр.: *галерија* ж фр., *гарнизон* м фр., *рококо* м фр., *рола* ж фр.), неупоредиво мање *италијанских* (нпр.: *галија* ж тал., *флота* ж тал., *гвардија* ж тал., *квартира* ж тал.) и ретко која *немачка* реч међу општеприхваћеним (нпр.: *фабрицирати*), са сасвим усамљеним оним речима које су биле неприхваћене (нпр.: *факел* м нем.-рус. “зубља”).

То је све, дакле, лексика која потврђује да Његош, у време када Вуков народни језик у функцији књижевног тријумфује, пише оригиналним поетским језиком који садржи бројне регионализме, црквенословенизме,

русизме¹⁵, интернационализме. Пише, дакле, као о б р а з о в а н човек служећи се језичким средствима за која је у датом тренутку осећао да ће њима најадекватније рећи своју мисао, песничку али и било какву другу, с обзиром на универзалност његовог духовног и световног положаја.

10. У овоме контексту треба посматрати и флуидну категорију *дијалектизама*. Наиме, треба бити свестан чињенице да у књижевном језику који је основан на врло широкој *народној* основи категорија дијалектизма не може бити друкчија него – флуидна. То јест, колико год да има сасвим одређених дијалектизама, толико их има са расплинутијим, мање одређеним границама, дакле оних који су ближи општеприхваћеним речима у стандарду. Несумњиво је да је м о р ф о л о г и ј а ту најстрожа, за њом с и н т а к с а, а да је л е к с и ч к и ниво (вокабулар) поље где је дефинисана флуидност највише заступљена. И у језику једног писца као што је Његош сигурно је да има дијалектизама. И узалудне су претензије да се они негирају кад већ први стих великог нашег песника у Горском вијенцу гласи: *Виђи врага су седам бињишах*.

Јер од пет речи у њему три су непобитни дијалектизми за сваког несумњиво: како *виђи*, тако *су*, које се као предлог у Његошевом дијалекту још употребљава уз бројеве, бројне изразе и инструментал заменица¹⁶, као и облик генитива множине *бињишах*. Овај последњи је већ ишчезао, али је у песниково време био у врло широкој употреби, иако несумњиво не и на широком простору. То је, уосталом, у науци бар познато из борбе хрватских ахаваца за место тога облика у књижевном језику¹⁷.

11. И прва два добро су позната из историје нашег језика свима који су је учили. А сва три још боље дијалектологији српског језика, као што је познато више и дијалекатских црта из Његошевог језика у појединим областима језичке науке. Овај Речник тако, с научном оправданошћу, и даје нпр.: *виђи* са ознаком “заст. и дијал. облик императива гл. *видјети*”, са примерима: – Сада *виђи* како те цијеним. – *Виђи* врага су седам бињишах; *виђу* са ознаком “заст. и дијал. обл. 1. л. презента”, са примерима: *Виђу* – мене помоћ не можете. – У твоја писма ја не *виђу* ништа. Или, исто тако оправдано, у области с и н т а к с е означава ознаком дијалекатског, на пример, инструментал с предлогом *с(а)* а са значењем средства вршења радње: Већ га с трона блистателног / смрт *с грабљивом руком* скиде. – И затворим очи *са рукама*. – Ђорђем су се српске мишце *са витештвом* опојиле и сл.

Да уз ово наведемо, исто тако оправдану, ознаку датог речника на нивоу вокабулара, где је флуидност дијалектизма најизразитија, тј. примере као што је прилог, одн. предлог *приђе*, *приђе* за књижевнојезичко *прије*, *прије*;

¹⁵ В. Stolz, наведени рад, 161.

¹⁶ В.: Д. Вушовић, *Прилози проучавању Његошева језика*, Библиотека Јужно-словенског филолога, 3, Београд, 1930, 37, 59-60.

¹⁷ В.: ЗI. Vince, Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, 1978, 231, 241-242, 278-279.

пријед за исти прилог; глагол *ргнути*, *ргнем* за књижевнојезичко *дирнути*; *чојак*, *чојка* за књижевнојезичко *човјек*; *чојски* за књижевнојезичко *човечно*, *људски* и др., а који због тачно одређене дијалекатске природе у категорији лексичког дијалектизма имају оштру границу у свој флуидности дате материје, узете као категорије. Најзад, о оправданости констатовања дијалектизама мора се говорити и са гледишта *м о р ф о с и н т а к с е* када се има у виду да Његош у своме језику има, нпр., и конструкцију типа: И ја плана не знадем другога / *за покорит* ломну Црну Гору, / што све не би покла Црногорце (в. Речник, под *за* 17), тј. *за* + инфинитив са вредношћу конструкције *да* + презент, одн. потенцијал. Дефинисана као несумњиви дијалектизам у радовима више проучавалаца ширег српскохрватског подручја, за Његошев језик узима се, традиционално, као сигуран романизам¹⁸. Конструкција је с домаћим морфолошким елементима, карактера калка, нимало неуобичајена за балканске језичке односе и упућује на вероватноћу – аутохтоности, природне за језике истог корена, у сваком од сродних језика¹⁹.

Све ово – дакле, и оправдано присуство дијалектизама по дефиницији – и изграђује квалитет, рецимо, Горског вијенца као једног од првих међу поетским делима наше књижевности. Тиме, заправо, чак и оно уско-дијалекатско, проседеом пишчевим наиме, улази у реализацију књижевног језика и отежава стварање провинцијализама. Природно је отуда што у најпотпуне досад датом систему Његошевог језика, у овоме Речнику, и нема провинцијализама, сем можда којег промаклог. И добро је што их нема с обзиром на принципску њихову интегрисаност са дијалектизмима.

12. Уз поменути “страни” слој, и узимајући дијалектизме као део ужег слоја народног језика, ипак је, наравно, Његошу најважније место заузимао народни језик, у првом реду језик његовог краја, врло богат лексиком и синтаксом, обојен мисаоношћу и изванредном елиптичношћу, које резултирају у гномичности и кондезованости Његошевог језичког израза. Уклапање страног елемента било је творачко и у функцији саопштавања (зато га горе стављам у наводнике!), тако да је – у свему сада – његов језик одговарао Вуковом принципу да се ствара на *н а р о д н о м* језику. Отуда, уз одговор, сасвим делимичан наравно, који смо дали о богатству Његошевог језика (в. т. 6), можемо рећи да ће сигурно још тачнији одговор бити да је то богатство, пре свега, у великој бројности *з н а ч е њ а* и *ф у н к ц и ј а* појединих речи. У дубинским вредностима онога, дакле, што чини супстанцију и структуру језика уопште, па и језика једне личности, и то језика који је – како је то оправдано констатовано – дао нову моћ народном језику²⁰.

¹⁸ В.: М. Стевановић, *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*, САНУ, Посебна издања, CDXCIII/27, Београд, 1976, 86-88.

¹⁹ В. и новија тумачења Б. Остојића у књизи *О црногорском књижевнојезичком изразу*, П. Никшић, 1999, 220-229, у којој се, оправдано, више истиче значај балканске миксоглотије и када је реч о овој језичкој црти.

²⁰ П. Ивић и Ј. Кашић, *нав. рад у Историји српског народа*, V/2, СКЗ, Београд, 1981, 352.

13. Ово последње – бројност значења и функција показао сам у поменутој расправи већ на првој речи сваке наше азбуке (абецедe, алфавета, алфавита) која се уноси у речнике. Констатовао сам да и Речник језика Петра П Петровића Његоша, који сам разматрао као елеменат супстанције књижевног језика, тако даје под првом одредницом *a* разгранат семантичко-функционални систем лексеме, који је сигурно богатији него код било којег другог писца појединца. За ауторе овога речника лексема *a* је: прво, **везник** са семантичко-функционалним набојем

(1) спољног знака везе међу изразито супротним реченицама и деловима реченица и значењем (а) “супротно од тога”: *Свуд испод нас муње сијевају, / а нас јадне само сунце грије*; (б) “међутим, пак”: *Свога дома већ не шћах гледати, / него кости тамо оставити, / а он ме је братски дочекао*; (в) “али”: *Хоћах убит једну кукавицу, / а жа ми је фишек оштетити*; (г) “иапак”: *И што ми је до њихове свађе / – а воли би да надјача мањи*; (д) знак везе неподударних појмова (субјеката, предиката, објеката, одн. других допуна или одредби): *Куд ћеш веће бруке од старости! / Ноге клону, а очи издају*; (ђ) са значењем “док”: *Објесио пушку о рамену, / па чепука тамо и овамо / по пољани као сви остали; / а одовуд неки од нашијех умимогред покрај оце мини*; (е) са значењем “већ, само”: *Не смијемо ништа започети / што би народ к витештву зажегло / ... а ка гуске све нешто ћукамо*; (ж) са искључним значењем “бар, макар”: *Ако ли не мога купити фишека, / а ти нам пошаљи аспри да купимо*;

(2) везника за изузетну неједнакост и значењем “камоли”: *Кам би црка од жалости, / а не сестра за онаквим братом*;

(3) копулативног везника са значењем (а) везника “и”: *Но је наша веселија војска: / Коло води, а игре замеће; Војску прими а прими топове*; (б) везника “као год”, “чак”, “штавише”: *Срећан бјеше, а убојит бјеше*; (в) сукцесивног везника “па”: *Шетајући књигу направио / а посла је Чеву питомоме*;

(4) везника узрока за последицу, са значењем “јер, будући да”: *Причаћемо, а имамо доста*;

(5) везника с последичним значењем “при том, тим, те, тако да”: *Диже народ, крсти земљу, а варварске ланце сруши*.

Друго, лексема *a* је, по Речнику, **п а р т и к у л а**

– (а) за нарочито истицање појма који се везује за претходну информацију, дакле, са значењем “и то”, “баш”, “управо”: *Турке тамо навућ на границе, / а све Турке најжешиће јунаке*;

– (б) за скретање пажње, за изражавање чуђења и изненађења: *А како им читаш летурђију / кад овако у писмо затежеш; А бјеше ли игре у Млеткама?*

– (в) за подстицање, са императивним значењем “де”, “дела”, “хајде”: *Кад то виђе попе Бошковићу, / викну попе из грла бијела, / а Брђани црн ви образ био!*

– (г) као узвична речца за указивање на текст који следи и с вредношћу “та!”: *Какве змије, честити принципе, / а гадно је на пут погледати.*

Треће, лексема *а* је у з в и к за дозивање, са значењем “хеј”, “о”: *А Мурате, наша вјерна слуго, / шта ти просиш у два господара?*

Осим што је наводи у свим овим функцијама, Речник даје лексеми *а* у везничким к о м б и н а ц и ј а м а:

(1) *а и*, за истосмерност појмова, са значењем “и”, “уз то”, “поред тога”: *Јунаштво је цар зла свакојега / а и тиће најслађе душевно;*

(2) *а камоли / а неколи / а толи*, за везу изузетно друкчијих појмова, тј. са значењем “где ли”, “куд ли”, “како ли”, “откуда ће / неће”: *Нико жалит не смије никога, / а камоли да му што помогне; и*

(3) *а оно*, за ограничавање, за допуштање, са значењем лимитативног “бар”: *Не буде ли тога, а оно нека се печатају о моме трошку.*

У, ваљда, двадесетак значења, одн. функција, што је, свакако, разумљиво мање од онога што се даје у општем Речнику САНУ, за који је црпена грађа са најширег подручја српскохрватског језика, уочава се, рецимо, и значење које Речник Његошевог језика, колико нам је познато, први дефинише као “везу узрока за последицу”. У примерима типа: *Бијела је кула опкољена; / ми се из ње маћи не смијемо, / а турска је војска ојачала* (Пј. 187, 374-376) и сл., наиме, радње означене реченицама које претходе клаузи са *а* последица су радње означене реченицом са *а*: “кула је опкољена, ми из ње не смемо изаћи *јер* је турска војска ојачала”.

14. А онда, остајући у сфери помоћних речи, то сам показао и на ширини употребе везника *да* у језику овог великог црногорског песника, истичући да је М. Стевановић, са групом својих сарадника, у Речнику Његошевог језика заправо, својим описом, констатовао да је тај везник у Његошевом језику заступљен и шире него у данашњем српском књижевном језику, а да у исто време готово ни у једном примеру – нема конотације дијалектизма. Дакле, та је лексема у категорији морфосинтаксичке речи категорије в е з н и к а више врста клауза, рецимо, (1) намерних: *Палеолог позива Мурата / да закопа Грке са Србима*; (2) последичних: *Сунце пече да очи искоче*; (3) изричних: *Господаре, цио народ жели... / да му кажеш своја странствовања*; (4) погодбених: *Францускога да не би бријега, / аравијско море све потоци*; (5) допусних: *Не бих ти га данас поклонио / да ми пошљеш и сто ћесах блага*; (6) временских: *Ево већ неколико дана да сам дошао у Вјену*; (7) начинских: *Од тог доба мало је кад времена пролазило да турски поданици нису пакост чинили Црногорцима*; (8) узрочних: *Ја не жалим да ћу погинути / ради вјере и закона свога*; (9) презентске допуне која стоји умести инфинитива: *Не знам јоште што ће од тога да буде...*

Али је она и п а р т и к у л а пребогатог значењског спектра. Она је у Његошевом језику – партикула (1) афирмативна: *Да, збиља, лијена Италија*; (2) императивна, с неколико нијанси – вољном: *Кад сађи у равницу... сретни нас, да не речем љето*; – подстицајном: *Неки вели: “Да их почекамо!”*; – императивно-прохибитивном: *Како ово на глас изустимо, / да вратите војску*

свуколику; – оптативном: *Злобо клета, да те Бог убије!*. Та лексема је, даље, (3) речца за означавање чуђења и дивљења: *Ох до бога, а ох довијека, / да чудно ли с главе погибосмо*; (4) речца интерогативна: *Да ли ти ми нијесмо рекли да твојега добра нећемо?*; (5) део корелативних конструкција: *ко је, да је; како је да је; пошто их стало да стало*; (6) општи индикатор: *Доиста је удивленија достојно да се све наше ствари на обратни дурбин гледају; ал' да – што хоће људи, то и вријеме трпи*. Најзад, ова се партикула појављује код Његоша и као део намерне везничке конструкције *да ако*, са значењем “не би ли”: *Врат искривих уз поље гледећи / да ако се из њег помолите*, као и партикула метричке сврхе, без акцента и без значења, за допуну броја слогова у стиху: *Но да вели Вујадинов Гашо: / О Пипери, моја браћо драга, / ви јавите на торину овце*.

15. У контексту овако снажне актуелности Његошевог језика пуно оправдање имају и, напред дате констатације о томе да је тај језик давао нову моћ народном језику (в. т. 12), али и констатације у његовој ефикасности као материјала процеса рејувенације, као и процеса који су у основи слични њему. У целини Његошевог језика, наиме, и ускодијалекатски, и у њима страни елеменат, могао се осетити као интегрисан у народни језик који се налази у основи нашег књижевног језика. Ако се као готово такав елеменат осећа, нпр., конструкција *за + инфинитив*, каква је: *И ја плана не знадем другога / за покорит Црну Гору, што све не би покла Црногорце* (в. т. 11), нема разлога да се као такав, и више још, не осети дијалекатски везник *е* (иако неће бити домаћа већ позајмљена реч). Бар у стиховима као што ј, на пример: *Не, Рогане, немој га будити, / е он у сан ка на јави збори*, који овај речник наводи као пример с везником *е* који има значење узрочног везника *јер*, *пошто*, или у стиху који долази после овог последњег: */ е он у сан ка на јави збори / е ћемо га штогод распитати*, за који се у речнику даје значење консекутивно-узрочног везника *зато*. Јер *е* је, као и везник *да*, могло у условима балканске миксоглотије прелазити путеве аналогне путевима нашег *јеже* и учествовати у “упијању” и трансформацији семантике везане за хипотаксу²¹ управо захваљујући иманентно већој слободи коју везници имају у везивању за контекст него што је имају друге врсте речи.

16. Указујући на богатство Његошевог језика путем анализе такозваног страног елемента, па у њему и елемента који се маркира као архаизам, дијалектизам, провинцијализам и сл., то сам чинио зато што стране речи при “имерзији” у домаћој супстанцији показују врло јасно *п р о ц е с е* настајања система у њој. Са друге стране, анализа помоћних речи, дакле оних које савремене граматике опонирају конституентским речима, била је потребна зато што је та категорија речи – специфичност сваког датог језика и типично обележје његове структуре, те указивање на то како их дефинише

²¹ В.: И. Грицкат, Студије из историје српскохрватског језика, Београд, 1975, 124-141, 213-218, 223.

једно значајно лексикографско дело на ш е г а времена једновремено значи и указивање како на богатство семантичко-функционалних система и самог тог језика, у овом случају – Његошевог језика, тако и на потенцијал који тај језик има као елемент одржавања континуитета у развоју књижевног језика до дана наших савременика.

То не значи да се исто није могло показати и анализом г л а в н и х речи, оних које се сврставају у конституентске речи. Уосталом, у својој напред поменутој расправи, то сам и чинио. Па је тако указано да и оне, како су дате у Речнику, сведоче о богатству Његошевог језика. Семантичко поље, рецимо, п р и д е в а *грдан*, *-дна*, *-дно* (одр. вид *грдни*, *-а*, *-о*) дато је у осам сегмената, од општег његовог значења – “велик, огроман, безмеран”, какво има у примеру: *Великаши, грдне кукавице, / постадоше рода издајице*, до дијалекатских значења “ружан, одвратан, гадан”: *Бјеше, брате, доста лијетих, / а грднијех десет пута* више; “тужан, несрећан”: *Грдни дане, да те бог убије, / који си ме дао на свијету*; “нагрдан, нагрђен, поражен”: *Бјежи грдан Пламенац Маркиша; Грдан и опаљен утекох; “зао, лош”: Овако је грдно споразуменије... међу Венецијанима и Црногорцима трајало, докле је ова велика и богата република пала.*

Између ових значења Речник Његошевог језика даје значења – под (2) “бројан, многобројан, безбројан”: *Пођетињи чело намрштено, / грдне јаме нагрдиле лице*; (под 3) “тежак, страшан, несносан”: *Грдне су их мисли спопануле, / грдна их је мука поклопила*; под (4) “ужасан, грозан”: *Скочи грдни мучитељ хришћански, Ја сам ноћас грдан сан видио: / све оружје своје у комате и др.*

У истој значењској сфери, само сведеној на три значења, природно се налази и деривирани п р и л о г *грдно*, за који се у Речнику дају значења: (1) “страшно, ужасно”: *Великаши, проклете им душе, / на комате раздробиле царство, / српске силе грдно сатријеше*; (2) “ружно”: *Грдно нам се очи сусретају* и (3) “гадно, одвратно”: *Дивне Млетке, али су богме урђавој кожи, грдно су се по њима посукале прње и јачине.*

17. Или, узмимо у сфери г л а г о л с к и х речи лексему *имати*, *-ам* (и *имадем*). Њено се значење грана од значења “поседовати што, бити сопственик чега”: *Имадем и Хомера на руском језику*, које се даје у Речнику Његошевог језика као прво, у још пет других значења. Тако је у Речнику (под 1 б) дата нијанса првог значења “не бити без кога или чега”: *С нама боја учињети неће, / јер ја имам неке пријатеље / којизи су лакоми на благо*, затим (под 1 в) нијанса “располагати [чим]”: *Вук на овцу своје право има / ка тиријани на слаба човјека*. Уз ова значења, Речник дефинише глагол *имати* и у функцији модалног глагола, када има значење глагола *желети, морати, требати*: *Изговори, књаже, што имадеш* (под 3), у служби медијалног глагола са значењем “бити у одређеном добу живота”: *Ја имадем осамдесет љетах*, и у граматичкој функцији безличне реченице типа: *Нема у нас бољега јунака; Али ти добро знаш да по крајинама има људи хрђавијех* (под 2 у одредници).

Посебно, кад говоримо у категоријама и терминима рејувенације и сличних процеса у одржавању континуитета књижевног језика, треба истаћи да грађа Његошевог језика дата у оквиру категорије и з р а з а у којој учествује глагол *имати* тешко да има и само понеки пример који у модерном језику не би био потпуно актуелан. Мање је актуелности, дакле, само, на пример, израз *немати случаја учинити*: *Нити сте имали вјерна случаја учинити га*, за који Речник даје значење “не бити у прилици да се учини”, затим *имати радо*: *Сви су здраво које радо имаш*, за који се даје значење “волети” и можда само још који од – четрдесет који се тамо дају.

18. Исто се може рећи и за глагол *учинити*, *учиним* (који се код Његоша јавља и у дијалекатском лику *учињети*, *учиним*). Речник у Његошевом језику набраја значења: “учинити”, “урадити”; “приредити”; “организовати”, “спремити”; “извршити”, “извести”; “предузети”; “изазвати”, “проузроковати”; “донети (што добро)”; “нанети (зло, штету)”; “поставити”, “изабрати (за)”, “довести (кога на какав положај)”; “изићи (у сусрет)”; “постићи”; “помоћи”; “створити”, “направити”; “указати”, “показати”, “испољити”; “поступити”. Иако многи од примера носе данас народску (фолклорну, како је Јакобсон одређује) конотацију, као на пример: *По прочитању грамате учине Црногорци у три пута весеље из пушака*, где би данас сигурно савременије звучало *приреде весеље* (па и *организују весеље*), како то, уосталом, у дефиницији значења дотичнога глагола Речник и “преводи” у данашњи узус, за исто толики број њихова дијакроничка актуализација показала би да су и те како у духу модерног нашег језика. Довољно је за то навести, на пример, само употребу глагола *учинити* са значењем “изазвати, проузроковати”. Његошев пример: *Шта уради Исток са Западом, / какве страшне учини промјене, / какве силе сатрије вријеме!* – могао би гласити апсолутно исто и у језику данашњег историчара или социолога. А у примеру Његошевом: *Ове, истина, мале ствари, али су на мене чудновато дјејствије учиниле* (Писма, 142) само треба глаголску именицу *дјејствије* заменити њеним српским обликом *дејство* или *утицај*, па да реченица с глаголом *учинити* буде реченица једног И. Андрића или М. Ристића.

Речник Његошевог језика на крају ове одреднице даје попис од петнаестак и з р а з а, сваки са по неколико примера, од којих само неколико, са гледишта модерног језика, остаје у сфери фолклора или пак архаизама (по моме мишљењу, такви су, на пример: *учинити бој*, *учинити заклетву*, *учинити пријатељство* и још само два-три, можда). Остали су апсолутно интегрални део савременог књижевнојезичког израза.

19. За књижевнојезичку актуализацију традиционално народних елемената синтаксичких система илустративна је, на пример, и Његошева употреба глагола *хтјети* с повратном партикулом *се* у синтаксичким јединицама с логичким субјектом у дативу. Речник Његошевог језика (књ, II, стр. 479) тако даје два значења: “имати успеха, среће у чему, ићи од руке” и “желети”, при чему је у својој примарној семантици конструкција *хоће ми се*, дакле, како се из дефиниције у Речнику види, једнака са семантиком

конструкције *ја хоћу* – онда када има друго овде наведено значење (тј. значење “желети”).

У констатованом већ у литератури стању односа који усавршавају модерни наш књижевнојезички узус²², није отуда од најмањег значаја за (историјски) континуитет народног карактера нашег књижевног језика тип конструкције као што је: *Лунаку с е чеиће путах хоћ е / ведро небо насмијат грохотом*, коју из Његошевог *Горског вијенца* наводи Речник (ГВ, 583-584). Она је, наиме, чинилац континуитета у низу који чине, с једне стране, такви примери у језику писаца који су народним језиком писали у ранијим вековима (XV-XVIII), са најширег српско-хрватског језичког ареала: – *Ње ми с е ли х т и ш е, утицах ја очи ли на њу* (Х. Луцић 189); *Још му с е х о т и ш е, у камен становит златан да се пише* (П. Хекторовић 74); *Прем с е х т ј е л о мртвој мени мјесто овако глухо и пусто, да ме тмасти здруже сјени* (И. Гундулић 350); *То се хоћ е тужној мени, те ме срце плачно жуди* (Ђ. Палмотић 1, 177); *Он би јио, али му се н е ћ е* (М. А. Релковић, сат. Л2а)²³, и, с друге стране, примери као што су: *Сваки је морао бити слободан и весео, ако му с е и н е ћ е* (Вук. дан. 1, 87, в. Рјечник ЈАЗУ, III, Загреб, 1887-1891, стр. 671); *Хоћ е јој с е крви и страдања свију нас* (Вл. Назор); *И мени с е хоћ е љубави моје слатко брати воће* (М. Беговић); *Њему с е хоћ е лаког живота* (Р. Чолаковић); *Н е ћ е ми с е да рушим ваше благородне идеале* (Ст. Винавер) и сл. – из језика и Вукове и наше језичке епохе, које у великом броју наводи М. Стевановић²⁴.

20. У светлу напред наведене Јакобсонове поставке (в. т. 2), као и у светлу општејезичких законитости у развоју сваког књижевног језика које констатује Ст. Улман (в. т. 6), и из ових неколико језичких црта у литерарном изразу народног језика, надихват узетих, лако су видљиви путеви стабилизације нашег језичког стандарда у елементима које чине стваралачки проседеи истакнутих представника наших књижевнојезичких израза, овде – Петра II Петровића Његоша. Њих је, сигурно, утолико поузданије утврђивати уколико су предмет научног, и у њему и лексикографског, апарата којег је врло добар представник *Речник језика Петра II Петровића Његоша, I-II, Београд, 1983*, у редакцији академика М. Стевановића, – извор ових мојих размишљања о књижевном језику и, несумњиво, не само један од првих него управо – први наш речник чија је грађа речник писца-појединца. И – нека овде додам – како

²² В.: Е. Фекете, *Допринос српских писаца стварању књижевног језика у другој половини XIX века*, Наш језик, XXVI/2-3, Београд, 1984, 87-88. Посебно у вези с таквим процесима и улогом П.П. II Његоша, а и других на црногорском поднебљу исп. и Б. Остојића, *О црногорском књижевнојезичком изразу*, I, Никшић, 1984, II, Никшић, 1999.

²³ В.: *Рјечник хрватског или српског језика ЈАЗУ, III, Загреб, 1887-1891*, под *hotjeti*, (и са другим значењима: *с са се... а. pasivno...*, на истој стр. 671).

²⁴ В.: Наш језик, XXV/3, Београд, 1981, 112-114. О датој конструкцији в. и врлокомпетентна тумачења М. Стевановића у делу *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*, САНУ, Посебна издања, CDXCIII/27, Београд, 1976, 55-58. В. и тумачења Р. Маројевића у *Јужнословенском филологу XXXIV*, Београд, 1978, 223.

његов редактор у уводном делу те значајне за нашу културу књиге каже – речник класичног типа, онај, дакле, који описује з н а ч е њ а и потпуне је з и ч к е ф у н к ц и ј е лексеме. Јер, за сва даља испитивања сигурно је да морамо пре свега имати научно засновану оцену лексичко-семантичке садржине речи, онако као се она реализује у најужем контексту, дакле – у реченици. А овај Речник у пуној мери, на основу богатог материјала, лингвистички документовано, ту оцену сигурно даје. Као такав, то је речник који је једновремено и прагматично средство, оруђе, изградње к о н т и н у и т е т а књижевног језика као константе у природи сваког књижевног језика, па и нашега.

Živojin Stanojčić

THE ACTIVE NUCLEUS OF LITERARY LANGUAGE AND NJEGOŠ'S
LANGUAGE

S u m m a r y

The paper is bringing the results of author's research of a number of features of Njegoš's language as they are described in the dictionary written by Mihailo Stevanović and his team of lexicographers (*Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša, SANU – CANU, Beograd, 1983*). Author is stating that Njegoš's language in general remains in the active nucleus of the modern Serbian (Serbo-Croatian) literary language and that the grammatical and lexicographic descriptions, to which the given dictionary belongs, are the means of literary language's development in the direction of its natural continuity, which is one of main characteristics of every literary language.

